

УДК 769.3 (477) (093)

Петро Нестеренко

*кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач проблемної науково-дослідної лабораторії
образотворчого мистецтва і архітектури НАОМА*

Шевченкіана в українському екслібрисі

Анотація. У статті йдеться про зацікавлення майстрів екслібриса творчістю Шевченка, витоки шевченкіани, іконографію образу, резонансну збірку віршів «Кобзар» та екслібриси, створені за мотивами творів Шевченка часів перебування його на засланні, монументальну шевченкіану, а також екслібриси, виконані для бібліотек музеїв, товариств, шкіл тощо.

Ключові слова: екслібрис, портрет, «Кобзар», поетичні твори, заслання, монументи, бібліотеки, музеї, товариства, школи.

Шевченківський екслібрис починався зі звичайних штемпельних печаток для бібліотеки першої Української академії наук, заснованої 1873 року у Львові під назвою Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ). Наприкінці XIX ст. у книгозбірні Товариства з'явився вже книжковий знак, виготовлений друкарським набором — так званий ярлик з написом «З бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка у Львові». Окрім цих двох, бібліотека Товариства користувалася й іншими ярликами, які друкували на різноколірному папері — блакитному, зеленому, рожевому, синьому, жовтому світлих тонів — на відміну від попередніх знаків, які виконувалися лише на білому. Існував також ярлик рукописного відділу, яким позначали рукописи Івана Франка: «Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Рукописний відділ. Архів І. Франка».

Овальною печаткою користувалася й шкільна бібліотека дівочої школи ім. Шевченка у Львові, яка пізніше спромоглася на більш художній ярлик з елементами орнаменту в стилі сецесії, що набула поширення у Львові з початку 1900-х. У ньому під написом «Бібліотека виділової дівочої школи ім. Шевченка у Львові» з'явилось місце для нумерації видань [1].

Перший художній шевченківський екслібрис було виконано 1917 року на західноукраїнських землях Оленою Кульчицькою (у ті часи вона працювала в середній школі в Перемишлі вчителькою рисунка) для книгозбірні школи ім. Т. Г. Шевченка у Володимирі-Волинському. В основу його лягли слова: «В своїй хаті своя... правда, і сила, і воля» [2].

Перше портретне зображення Шевченка в екслібрисі датоване 1935 роком і належить грузинському художникові Володимирі Цілоسانی. Книжковий знак присвячений одному з організаторів і незмінному голові Ленінградського товариства екслібрисистів В. Савоньку (1877–1937). Колекціонер родом з України, тому й напис на його замовлення виконано рідною мовою «Із книг Володимира Степановича Савонька». Ще один член Товариства, відомий збирач шевченкіани Ю. Меженко (1892–1969) користувався екслібри-

сом роботи ленінградського художника В. Меншикова (1958) із зображенням мініатюрного силуету Шевченка. Далі, починаючи з 1964 року (святкування 150-річчя від дня народження Кобзаря), екслібриси народжувалися в геометричній прогресії. Сьогодні їх більше тисячі. Найчастіше книжкові знаки адресували колекціонерам екслібрисів, друзям та колегам, видатним діячам сучасності і вченим, які внесли свій вклад у вивчення шевченкової спадщини. Завдяки збирачам екслібрисів чимало художників долучилися до спадку мужнього генія. Відомий громадський діяч, публіцист і літературознавець Євген Сверстюк писав, що «кожному народові орати свою ниву життя — зі свого краю. І світ відкриє й знайде його на своїй карті тоді, коли нива зорана, зрошена, коли вона зродила дивний, незвичайний плід» [3].

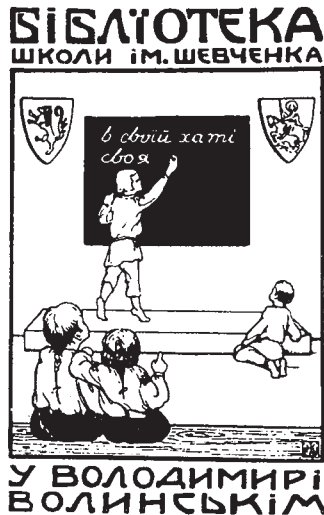
Проаналізувавши понад 700 екслібрисів з власної колекції, автор статті виділив сім основних розділів:

- образ Шевченка в екслібрисі;
- «Кобзар» в екслібрисі;
- за мотивами творів Шевченка;
- Шевченко на засланні;
- монументальна шевченкіана;
- екслібриси установ культури;
- Шевченкіана.

Образ Шевченка в екслібрисі представлений особливо широко. Це понад 200 книжкових знаків, у яких використано усі відомі автопортрети поета й художника: виконаний в 1843 році; за малюнком 1845 року зі свічкою, відтворений Шевченком 1860 р. в офорті; періоду заслання (1847, 1849), олівцевого (1857, 1858) та в офорті 1860 року.

Крім того, відомо десять різних фотографій-оригіналів, дев'ять з яких зберігаються в Національному музеї Тараса Шевченка, одна — в Літературно-меморіальному будинку-музеї в Києві. Зауважимо, що найчастіше в екслібрисах відтворено другу фотокартку, зроблену у фотосалоні Івана Федоровича Досса 1858 року.

Серед кращих назвемо книжкові знаки І. Балана для В. М. Манжула та О. Криворучка для Ю. С. Панича (Чернівці), В. Леоненка для В. С. Литвиненка (Чернігів), В. Порічанського для М. Молочинського (Харків), Г. Сергеева для М. Г. Сережен-

О. Кульчицька.
Бібліотека школи ім. Шевченка
у Володимирі-Волинському.
Цинкографія. 1917

В. Перевальський.
Екслібрис Євдокима
Перевальського. 2010

ка (Київ), Р. Копилова для А. Верхогляда (Єкатеринбург, РФ) та інші.

Улюбленим серед митців є зображення Шевченка в шапці й кожусі за зразком фотопортрета роботи А. І. Даньєра (квітень 1859). Ще за життя поета з'явилися його графічні й живописні портрети, зроблені з цієї світлини, зокрема живописний портрет і офорт, створений 1871 року І. Крамським. До кращих екслібрисів, за цією іконографією, можна віднести роботу І. Балана для себе (Чернівці), А. Буртового для П. Жура, Г. Сергєєва для В. М. Манжула (Київ), Б. Куновського для В. Матеуша (Кривий Ріг), В. Куравського для П. Прокопіва (Івано-Франківськ), В. Хвороста для Г. Бідняка (Дніпропетровськ), Є. Тихановича для В. Манжула (Мінськ) та інші.

Б. Куновський до 175-річчя від дня народження Т. Шевченка створив два екслібриси з портретом молодого художника, де під лавровою гілкою з датою «175» зображено «Катерину» (адресований Андрію В'юнику), та молодого Тараса, який несе воду шко-

лярам (для Миколи Коробка). Варто відзначити й екслібрис А. Хвороста з Кіровограда для В. Бульби: молодий Тарас стоїть біля картини з українським пейзажем, обома руками тримаючи теку з малюнками. Оригінальне вирішення знайшов в екслібрисі для В. Асеєва Б. Романов із Севеодонецька – Тарас Шевченко заходить до квартири через сучасні двері... А. Мистецький (Київ) в екслібрисі для В. Вітрука об'єднав довкола батьківської Шевченкової хати одразу три портрети, включно з портретом періоду заслання.

Київський художник М. Маловський в екслібрисі для книголюба М. Гайдучок ніби підтверджує думку М. Рильського, що «Леся Українка має право посісти те місце, яке їй належить, – місце поруч Тараса Шевченка». Портрети великого Кобзаря та Лесі Українки він розташував у колі, яке символізує досконалість, нерозривність, повноту, поєднавши їх лавровими гілками. Композиція нагадує медаль. На тлі портретів – український вишиваний рушник, який відбиває глибокі народні основи творчості класиків нашої літератури [4].

Поетичну славу Тарасові Шевченку приніс «Кобзар» 1840 р., який став найяскравішою подією в літературному і суспільно-політичному житті України XIX ст. Розвиваючи давню традицію, Тарас Григорович назвав свою першу віршовану збірку «Кобзарем» і зберіг її для двох наступних видань (1844, 1860). Традиційно ми називаємо поетичний віршований доро-

бок Т. Шевченка «Кобзарем», хоча відомо, що так поет назвав лише невелику ранню збірку своїх поезій.

На фронтиспісі – ілюстрація «Кобзар з хлопчиком-поводирем», автором якої був товариш Шевченка В. Штернберг. До першого видання увійшло вісім творів: «Думи мої, думи мої...», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови...»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», котрі, завдяки поетичній довершеності справляли магічне враження на всі прошарки тогочасного українського суспільства.

Фронтиспіс і титул видання «Кобзаря» 1840 р., які зображено в оточенні книг, бачимо в екслібрисі Б. Куновського з Криво-го Рога (1992).

19 травня 1989 року до 175-річчя від дня народження поета і художника в Черкасах було відкрито Музей «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, який вже 24 роки є не тільки культурно-просвітницькою установою, але й осередком українства в місті. Предметом зацікавлення музею є література про Шевченка, листівки, плакати, значки, медалі, жетони, сувеніри, декоративний посуд із зображенням шевченківської тематики, а також екслібриси. 2012 року було випущено альбом-каталог «Шевченківські екслібриси з колекції музею «Кобзаря», до якого увійшло 257 книжкових знаків [5]. Серед низки екслібрисів, в яких обов'язково присутнє слово «Кобзар», особливо цінними є роботи, присвячені музеєві. Перші книжкові знаки створені для музею у 1988 та 1989 роках черкаськими художниками: А. Алексеевим, В. Костогризом і В. Співаком, а також М. Демиденком з Харкова, Л. Нікітіним з Макіївки та Б. Романовим Сєверодонецька. В основі композиції цих екслібрисів – портрет Шевченка з датами «1814–1861» та словами під ним: «І оживе добра слава, слава України» (А. Алексєєв); розкрита книга з промовистою датою 1840 і запаленою свічкою, котра бореться з темрявою (В. Костогриз); силуетний образ Тараса Григоровича над гілкою калини (В. Співак); рядки з поезії Т. Шевченка «Щоб слово пламенем взялося, Щоб людям серце розтопило, І на Україну понеслось...» над сторінками розкритої книги із зображенням квітучої гілки (М. Демиденко); кобзар, що грає на бандурі (Л. Нікітін); портрет в овальній білій рамці на тлі напису «Кобзар» різними мовами (Б. Романов).

1990 року (до 150-річчя виходу видання) екслібрис з портретом Шевченка на тлі «Кобзаря» в оточенні його літературних героїв виконав Б. Романов. Через десять років О. Криворучко (Чернівці) для автора багатьох

І. Буга. Шевченкіана
В. Вітрука. 1974

книжкових видань, чимало з яких присвячені шевченківській темі, зокрема роману у віршах «Наш великий пророк Тарас Шевченко» — В. Матеуша (Хмельницький) виконав екслібрис з портретом Степана Бандери. За ним на книжковій полиці стоїть «Кобзар» Шевченка та зазначена дата «2000».

Ще один екслібрис для Музею «Кобзаря» створив 2012 року М. Неймеш (Харків). До речі, він автор близько сотні книжкових знаків шевченкіани. Художник демонструє невичерпну фантазію й може перевести на мову графіки чи не кожен рядок поета. Цього разу в сюжеті екслібриса зображено хлопчика, який напівлежачи, спираючись ліктем на літери «EL», які в екслібрисистів означають скорочене «Екслібрис», читає книгу Т. Шевченка, а за ним, на тлі розгортається героїчне минуле нашого народу, висвітлене на сторінках видання.

Надруковані в «Кобзарі» поезії не перестають вражати своєю досконалістю й красою. Розпочинався «Кобзар» віршем «Думи мої, думи мої». Це вірш-вступ, вірш-звернення до України, далекої батьківщини, до свого народу, якому молодий поет довіряв найдорожче — свої твори [6]. Ці слова лягли в основу екслібрисів, виконаних художниками з різних регіонів України до 175-річчя від дня народження Тараса Шевченка: В. Коновалюка з Коломиї, В. Леоненка з Чернігова та М. Черненка з Києва.

До 190-ої річниці від дня народження поета створив екслібрис і М. Неймеш, зобразивши поета, котрий весь поринув у свої невеселі думи.

Поема «Катерина» про трагічне кохання української дівчини стала однією з найпопулярніших і найулюбленіших у народі. Екслібриси, в яких розповідається про зустріч Катерини-матері з офіцером, трагічні за своїм змістом, глибокі за психологічною мотивацією. Це мініатюри І. Буги зі Львова для В. Вітрука, Б. Куновського з Кривого Рога для А. Лисаченко, В. Шкарупи з Києва для В. Казбана. Часто художники відтворюють в екслібрисах Катерину з однойменної картини, написаної Т. Шевченком у 1842 році: Т. Баленко з Києва для Н. Матвієнко, О. Криворучко з Чернівців для Маріо де Філіппіса, Б. Куновський з Кривого Рога для В. Матеуша, М. Стріжак із Санкт-Петербурга для П. Прокопів та інші.

Поема «Перебендя» про роль і місце поета в суспільстві, привернула увагу уже згадуваного нами М. Неймеша:

А. Хворост. Шевченкіана
В. Бульби. 1993

М. Неймеш. Екслібрис Музею
«Кобзаря» м. Черкаси. 2013

лю. Цим же шляхом пішли й М. Неймеш (екслібрис для П. Нестеренка) та В. Леоненко (для С. Бродовича).

*«Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла-червоніла»*

він зобразив поета, кобзаря і хлопчика, він лежить та уважно слухає гру на кобзі. Доповнюють екслібрис слова: «Перебендя старий, сліпий, Хто його не знає? Він усюди вештається та на кобзі грає». Ці рядки були відтворені й під композицією В. Штернберга: «Кобзар з хлопчиком-поводирем» у фронтиспісі до «Кобзаря» 1840 року.

Серед поетичних творів Шевченка користується увагою екслібрисистів балада «Тополя», написана 1839 року в Петербурзі. У 1970, 1972 та 1974 роках І. Буга зі Львова присвятив своєму землякові В. Вітруку три екслібриси з дівчиною, одягнуеною в національні строї, зі словами: «І на диво серед поля тополею стала...». У першій композиції зажурена дівчина зображена місячної ночі на тлі високого дерева, а в інших – перетворення героїні в топо-

А. Алексеев. Екслібрис А. Звенигородського. 2009

Б. Романов. Шевченкіана
Богдана Пастуха. 2003

Ці рядки з поеми «Гайдамаки» лягли в основу екслібрисів В. Єсіпа з Рубіжного та В. Леоненка з Чернігова. В обох композиціях тема гайдамацького повстання 1768 року трактується через пожежі як грізну відповідь на сваволлю конфедератів. Для посилення ефекту драматичності В. Єсіп надрукував графічну мініатюру з портретом Шевченка на передньому плані червоною фарбою.

Битву селян з польськими кінними вершниками бачимо в екслібрисах під назвою «Гайдамаки» у М. Неймеша для П. Нестеренка та А. Алексеєва (Черкаси) для А. Звенигородського. Ці роботи тяжіють до ілюстративності, а в другому екслібрисі автор цитує шевченківські рядки: «Горить Сміла, Смілянщина кров'ю підпливає. Горить Корсунь, горить Канів, Чигирин, Черкаси».

Досить красномовний екслібрис створив Сергій Парфьонов з міста Благодарний (РФ). З нього прямо на нас дивиться зажурено Шевченко, а на передньому плані схилився перед своїми дітьми Гонта, за поясом у нього освячений ніж...

В екслібрисі О. Бондаренка з Путивля, адресованому М. Литвинові, запорожці темної ночі на вітрильнику прямують до Стамбула визволяти бранців.

*«У туркені, по тім боці,
Хата на помості.
Гай, гай! море, грай,
Реві, скелі ламай!
Поїдемо в гості»...*

На написання поеми «Гамалія» Шевченка надихала морська подорож до Ревеля (тепер м. Таллінн) восени 1842 року.

За мотивами поеми «Кавказ» створив екслібрис Б. Романов з Северодонецька для Б. Пастуха. У центрі композиції прикута до скелі рука, стиснута в кулак, а до Прометея знову й знову летить хижий орел. Ця тема надихала багатьох художників. Так, В. Костогрив з Черкас в екслібрисі для М. Івасіва зобразив на чорному тлі гнівний образ поета, під яким, мов чорна тінь, летить хижий орел. Між ними білими літерами відтворено шевченківські рядки: «Розбиває, та не вип'є живої крові...».

М. Бондаренко з Сумщини в екслібрисі для Ю. Панича взяв з поеми «Кавказ» лише два слова «Борітеся – поборете!». Ці слова, відтворені на

стрічці, стали девізом до сюжету з портретом Шевченка, за яким з темряви постають знаряддя селянського гніву.

Чимала кількість екслібрисів присвячена періодові поетового заслання. Після оголошення вироку Тараса Шевченка відправили до Орської фортеці, де його заархували до 3-ї роти 5-го лінійного батальйону. Великий національний поет України, талановитий художник був визнаний політичним злочинцем і змушений стати рядовим солдатом Російської імперії [7].

М. Бондаренко. Шевченкіана Юрія Панича. 1990

Образ Прометея, якого нещадно терзає орел, органічно поєднався в екслібрисі Л. Нікітіна з Макіївки для Б. Левих, з відомими усім рядками «Ка-раюсь, мучуся, але не каюсь». А в екслібрисі М. Неймеша для Л. Большакова зображено Шевченка на тлі тепер вже двоголового імперського орла, на якому викарбувані грізні слова: «Въ солдаты подъ строжайшій надзор...».

Низка екслібрисів розповідає про військову муштру, котра мала за мету знищення Шевченкового духу упродовж десяти років. Це знайшло відображення в екслібрисах М. і О. Бондаренків з Сумщини, Б. Куновського з Кривого Рога, Ю. Процана з Івано-Франківська, В. Руденка з Сімферополя та О. Сердюка з Івано-Франківська.

Трирічне перебування Шевченка в Оренбурзі, Орську, в Аральській експедиції (1847–1850) знайшло відображення в екслібрисі під назвою «Тарас Шевченко в Оренбурзі» – роботи відомого казахського художника Ануара Отеген-Тана (2003) для Л. Большакова, де енергійну постать поета зображено на тлі умовного пейзажу.

Свого часу автор цього екслібрису навчався й захопився екслібрисом в українського графіка С. Кукурузи з Кам'янця-Подільського, якого на початку сорокових років відправили на 25-річне заслання в місто Актобе (колишній Ақмолінськ). Леоніда Большакова, який народився на Чернігівщині (1924–2004) і чие ім'я неодноразово зустрічається в екслібрисах, доля також пов'язала з Оренбургом. Тут він отримав вищу освіту, викладав в Оренбурзькому політехнічному інституті, досліджував творчість письменників, пов'язаних з Оренбурзьким краєм. Його публікації, присвячені Т.Г. Шевченкові в українській періодиці засвідчили, що дослідник вивчав ще не відомі на той час науковому загалу джерела. Він фундаментально обстежив фонди не лише Оренбурга, а й архівосховищ Уфи, Алмати, Москви, Петербурга, Вільнюса, Києва та виявив чимало цінних матеріалів про Шевченка та його оточення на засланнях. На підставі цих обстежень Л. Большаков написав і захистив кандидатську

дисертацію про документальні джерела біографії Шевченка 1847–1858 років та опублікував низку цікавих досліджень. Завдяки йому створено шевченківські музеї в Орську та Оренбурзі, видано декілька буклетів, путівників, популярних нарисів про місця Шевченкового заслання [8].

Для Оренбурзького меморіального музею з написом «Гаупт-вахта Т. Г. Шевченко» 1989 року виконала чудовий есклібрис Н. Пухінда зі Львова. У подвійному обрамленні зображено Тараса Григоровича у військовій формі під деревом, за яким пролягає безкрайня дорога зі звивистою стежиною. З обох боків від композиції чорно-білі смуги, якими позначають прикордонні стовпи.

Варто згадати й есклібрис, виконаний для Орського музею Т. Г. Шевченка художником О. Денішиком з Орська, котрий зобразив Кобзаря в шапці й кожусі на тлі хатинок під захмареним небом.

Другий період заслання (1850–1857) – це семирічне перебування поета на півострові Мангішлак у Новопетрівському укріпленні. Ці малозаселені й далекі окраїни Російської імперії були місцем вигнання для багатьох непокірних, здебільшого політичних в'язнів. Цьому етапові заслання присвятив дві графічні композиції А. Алексєєв з Черкас. У першій представлено архітектурні мотиви, а в другій, під назвою «Півострів Мангішлак Форт Шевченка. Тарасова верба», зображено Шевченка в солдатській формі разом з казахським хлопчиком – удвох вони садять вербу. В есклібрисі казахського художника Б. Ткаченка «Шевченкіана П. В. Нестеренка» також зображено Шевченка на тлі вже старої верби. В. Москальченко

з Краснодару виконав есклібрис для Літературно-меморіального музею Т. Г. Шевченка на півострові Мангішлак. Зображення розкритої книги автор органічно поєднав із силуетом поета в оточенні шрифтових написів.

Спогадами й тугою за Україною, роздумами над її долею пройняті більшість творів поета цього періоду. Слово «Україна» найчастіше вживається в невольницькій поезії Т. Шевченка. Тут, у неволі, український поет написав шедеври патріотичної лірики [9].

«І ніби сам перелечу

Хоч на годину на Вкраїну» – ці рядки лягли в основу двох есклібрисів М. Неймеша – для себе та нашого земляка з Торонто В. Бульби. В обох композиціях Шевченко постає на тлі фортеці, а думки його линуць на Бать-

В. Леоненко. Шевченкіана Петра Нестеренка. 2004

ківщину. Ще в одному книжковому знаку, адресованому А. Г. Верхогляду, відтворено тужливі слова:

*«Заросли шляхи теренами
На тую країну, –
Мабуть я її навіки,
Навіки покинув».*

Микола Неймеш збагатив екслібрисну шевченкіану майже сотнею книжкових знаків, які пройняті щирим вболіванням за долю Кобзаря, адресуючи їх широкому колу друзів і шанувальників безсмертного шевченкового слова. Чотири десятки екслібрисів на шевченківську тематику створив Борис Романов із Сєверодонецька. Значна частина їх присвячена видатним діячам культури, прогресивним політикам та друзям і колегам: Д. Павличкові, О. Субтельному, В. Яворівському, Б. Олійнику, В. Шклярю, І. Зайцю, Т. Чорноволу, Г. Штоню та іншим. В основі більшості з них майстерно награвірований образ Шевченка. Привертає увагу екслібрис, адресований колезі М. Неймешу з постатями М. Гоголя і Т. Шевченка, які тримають аркуші зі словами, адресованими Миколі Васильовичу:

*«Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже...»*

Ці рядки ілюструють зображені внизу літературні герої обох письменників.

Шевченкове слово будило, кликало, підносило. Воно швидко пішло в народ, отримавши там підтримку й цілковите схвалення, бо сам народ заговорив вищим словом Тараса. Показовий у цьому плані є екслібрис І. Балана з Чернівців «Із книг Михайла Яценка» з портретом І. П. Котляревського, закомпонованого в коло, з обох боків якого славне козацьке військо та жіноцтво у національному вбранні. Доповнюють композицію слова:

*«Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть!»*

Значне місце в шевченкіані посідає зображення численних пам'ятників Кобзареві. Перший з них зустрічаємо в екслібрисі для «С. Б.» роботи С. Кукурузи, який у 1937 році зобразив відкритий 1935 року харківський пам'ятник роботи скульптора М. Манізера. Пізніше він став окрасою екслібрисів роботи харківських художників: М. Демиденка для М. Молочинського, О. Литвинова для Харківської обласної організації Товариства книголюбів УРСР (1987), літературні герої, що ніби зійшли з постаменту, органічно вписані до композиції з портретом Шевченка для В. Манжула, а також екслібрису Н. Молочинської для А. П. Бездітко (2000).

У 1964 році Віктор Вечерський з Києва виконав книжковий знак для книголюба М. Броженка. В центрі композиції пам'ятник роботи Івана Кавалерідзе. Графічне вирішення тяжіє до традиційної манери з її ліризмом, увагою до форми. До 100-річного ювілею видатного українського скульптора І. Кавалерідзе, який відзначався 1987 року, харківський художник О. Литвинов та його колега з Сумщини М. Бондаренко створили екслі-

М. Неймеш. Екслібрис М. Неймеша.
2013

бристи, де відтворили знаменитий кубо-конструктивістський пам'ятник Шевченкові в Ромнах Сумської області, створений руками братів Орленків. Це був перший після повалення царського режиму монумент Кобзареві на Лівобережній Україні.

На свято відкриття приїхала спеціальна делегація з Києва. М. Бондаренко тричі зобразив цей пам'ятник в екслібрисах. В одному з них, адресованому своєму землякові, поетові Олексі Ющенку, на пам'ятнику відтворено шевченківські слова: «...І оживу, і думу вольную на волю із домовини воззову!».

У 1925 році територію Тарасової гори і прилеглу до неї місцевість було оголошено державним заповідником «Могила Т. Г. Шевченка», а в 1939 року більш як триметрова постаць Кобзаря за проектом скульптора М. Манізера піднеслася на семиметрову височінь лабрадоритового обеліска, спорудженого на впорядкованій у формі степового кургану могилі. Перед поетом розкинулися задніпровські луки й переліски, гаї й затоки — незабутній краєвид самої України. Екслібриси, адресовані канівському літературно-меморіальному музеєві Т. Шевченка, створили А. Алексєєв (Черкаси), А. Буртовий (Київ) та М. Бондаренко (Сумщина). Останній награвірував чотири композиції, на яких майстерно відтворив музейну будівлю та пам'ятник Кобзареві.

Цікаві екслібриси з канівським пам'ятником Шевченкові створили: І. Балан (Чернівці), Б. Куновський (Кривий Ріг), В. Леоненко (Чернівці), Б. Романов (Сіверськодонецьк), Я. Омелян (Тернопіль). Останній виконав екслібрис пам'яті Олекси Гірника, який спалив себе біля могили Т. Шевченка на знак протесту проти антиукраїнської політики уряду. Мужню й принципову людину зображено на тлі пам'ятника, в його руці запалений вогонь, шрифтові написи доповнюють квіти пам'яті.

Не обійшли увагою художники й київський пам'ятник, встановлений 1939 року. Бронзову постаць великого генія заввишки 6, 64 м роботи скульптора М. Манізера, архітектора Є. Левінсона відіто на Ленінградському заводі художнього литва. Постамент заввишки 7,3 метра виготовлено з червоного граніту. Пам'ятник відтворили в екслібрисах В. Заставний (Івано-Франківськ), Б. Куновський (Кривий Ріг), Б. Романов (Северодонецьк), А. Чернов (Москва). 2013 року О. Криворучко (Чернівці) присвятив авторові цих рядків екслібрис, виконаний в авторській техніці ін-

корелі, на якому Тарас Григорович постає на тлі національного прапора України, з написом «200 років» і датою «2014».

У Москві три українські скульптори – М. Грицюк, Ю. Синькевич, А. Фуженко – 10 червня 1964 року звели грандіозний чотирнадцятиметровий монумент – гранітна брила і бронзова постать Шевченка. Пам'ятник відкрили на 17 днів раніше, ніж американці. Це був той рідкісний випадок, коли уряд Хрушова дійсно «наздогнав і перегнав Америку». Виразна постать крокуючого Шевченка постає в екслібрисах В. Найденка (Москва), М. Неймеша (Харків), Б. Романова (Северодонецьк) та Чекарькова (Тула, РФ).

Співатор пам'ятника Т.Г. Шевченкові, який постав 1950 року в с. Шепарівці, І. Глова з Коломиї зобразив великого Кобзаря і у своєму екслібрисі до 175-річного ювілею поета. В. Хворост представив два дніпропетровських пам'ятники Кобзареві – чавунний, скульптора І. Зноби 1956 року (екслібрис О. Вусика, 1989) і новий, роботи скульптора В. Небоженка (екслібрис В. Небоженка, 1992). А О. Криворучко з Чернівців до 600-річчя рідного міста відтворив місцевий пам'ятник Кобзареві роботи М. Лисаківського та П. Лемського (екслібриси Б. Романова та І. Дерди, 2008).

М. Бондаренко з Сумщини 1988 року створив екслібрис для родини київського скульптора М. Г. Лисенка із зображенням погруддя Шевченка. Глибина узагальнення, монументальність форми, народність звучання – саме ці риси характеризують суть авторського підходу до відтворення засобами пластики портретованої особистості [10].

Величним пам'ятником поетові став Національний музей Тараса Шевченка, в якому зібрано понад чотири тисячі матеріалів, що відтворюють життєвий і творчий подвиг славного сина українського народу. До 175-річчя від дня його народження для музею виконали екслібриси І. Буга (Львів), Л. Нікітін (Макіївка) та В. Кан (Томськ, РФ). Літературно-меморіальному музеєві Т. Г. Шевченка «Будинок-музей Т. Г. Шевченка» у Києві також присвятили екслібриси, зокрема, А. Алексєєв (Черкаси), М. Бондаренко (Сумщина), В. Леоненко (Чернігів), Л. Нікітін (Макіївка). У більшості з них постає характерна для першої половини ХІХ ст. хата, у мансарді якої жив і працював молодий художник.

Подією для львів'ян стало відкриття у 2004 році кімнати-музею Т. Г. Шевченка при Палаці мистецтв. Того ж року місцеві майстри екслібриса І. Крислач і Б. Дроботюк створили книжкові знаки. Особливо цікавий екслібрис останнього автора для директора музею Р. Наконечного. Художник виконав портрет Шевченка в техніці офорта, використовуючи для цього рядки тексту «Заповіту», розташувавши їх так, що вони вимальовують образ.

Вартими уваги є екслібриси для Меморіальної майстерні-музею Т.Г. Шевченка в Ленінграді, Казахської державної художньої галереї ім. Т. Г. Шевченка та Літературно-меморіального музею Т. Г. Шевченка на півострові Мангишлак роботи Л. Нікітіна (Макіївка), а також книжкові знаки Б. Куновського (Кривий Бір) для Літературного музею Т. Г. Шевченка в Палермо (Канада).

А. Алексєєв. Екслібрис
Звенигородської середньої школи
ім. Т. Г. Шевченка. 2013

ванської середньої школи. В екслібрисі А. Алексєєва (2013) силует Тараса Шевченка об'єднує будівлю Звенигородської середньої школи та дзвоник в одну міцну композицію.

Шануючи нашого Пророка, варто нагадати слова Є. Сверстюка: «Не ідеалізуймо й не обожнюймо Шевченка. Але пам'ятаймо, що він — душа нашого народу. Ті, хто обминав його, втрачали себе і не залишали після себе навіть перегнуто «на нашій — не своїй землі». Ті, хто приймав його заповіт любові й безоглядної боротьби до останку, ті стали сіллю землі, живим утіленням національної честі, гідності, громадянської совісті. Без їхньої науки ми не могли б бути людьми. Шевченко своєю пророчою пристрастю внутрішньо розкріпачував людей і вчив їх бути людьми» [11].

У 1991 році було оголошено конкурс на кращий знак для книгозбірні Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. Цікаві екслібриси представили такі автори, як Б. Дроботюк (Львів), О. Литвинов, М. Неймеш (Харків), О. Криворучко (Чернівці), В. Хворост (Дніпропетровськ) та інші.

Низку екслібрисів створено для шкіл, що носять ім'я Т. Шевченка. Тут варто згадати про найперший художній екслібрис, який виконала 1917 року О. Кульчицька. Серед її послідовників земляк І. Крислач, який створив знак для львівської школи, А. Алексєєв (Черкаси) — для початкової школи в Білому Бору (Польща), А. Багдасарян (Єреван, Вірменія) — для ере-

1. *Онищенко В.* Перші знаки екслібрисної Шевченкіани / Українська академія мистецтва. — Вип. 11. — К., 2004. — С. 64 — 66.
2. *Нестеренко П.* Історія українського екслібриса. — К.: Темпора, 2010. — С. 214.
3. *Сверстюк Є.* На дев'яте березня // Літературне Придніпров'я. — 2003, Березень, № 2 (23). — С. 1.
4. *Кузьменко О.* Шевченкіана в екслібрисах // Образотворче мистецтво. — 1989, № 2. — С. 13.
5. *Шевченківські екслібриси з колекції музею «Кобзаря».* Каталог. Упор. О. Веретільник. — Черкаси: Брама-Україна. — 120 с.
6. *Вічний як народ:* Сторінки до біографії Т. Г. Шевченка: Навч. посібник / Авторі-упорядники О. І. Руденко, Н. Б. Петренко. — К.:Либідь, 1998. — С. 59.
7. *Там само.* С. 156.

8. *Большаков Леонід Наумович* / Шевченківська енциклопедія. – Том I: – А–В. – К., 2012. – С. 482 – 483.
9. *Вічний як народ: Сторінки до біографії Т. Г. Шевченка: Навч. посібник* / Автори-упорядники О. І. Руденко, Н. Б. Петренко. – К. : Либідь, 1998. – С. 158.
10. *Лисенко Л.* Ювілейна виставка «Скульптор Михайло Лисенко і його учні / Матеріали науково-практичної конференції «Традиції скульптурної школи Михайла Лисенка в контексті сучасної європейської скульптури». – К., 2006. – С. 4.
11. *Сверстюк Є.* На дев'яте березня // Літературне Придніпров'я. – Березень, 2003. – № 2 (23). – С. 1.

ШЕВЧЕНКИАНА В УКРАИНСКОМ ЭКСЛИБРИСЕ

Петро Нестеренко

Аннотация. В статье идет речь о заинтересованности мастеров экслибриса творчеством Т. Г. Шевченко, истоках шевченкианы, иконографией образа, резонансном сборнике поэзии «Кобзарь», а также об экслибрисах, созданных по мотивам произведений Т. Г. Шевченко времен пребывания его в ссылке, монументальной шевченкиане, а также об экслибрисах, выполненных для музеев, обществ, школ и т. д.

Ключевые слова: экслибрис, портрет, «Кобзарь», поэтические произведения, ссылка, монументы, библиотеки, музеи, общества, школы.

SHEVCHENKIANA IN UKRAINIAN BOOKPLATE

Petro Nesterenko

Annotation. The article deals with an interest of bookplates artists in Shevchenko's creativeactivities, his origins, iconography image resonant collection of poems "Kobzar" and bookplates created based on the works of Shevchenko, the time of stay in exile, monumental Shevchenkiany and bookplates made for libraries, museums , associations, schools etc.

Keywords: bookplate, portrait, "Kobzar", poetry, links, monuments, libraries, museums, societies and schools.